

Transkripcija čajanke za sodobno umetnost o streetartu v Galeriji Alkatraz, AKC Metelkova mesto^{1*}

SANDI ABRAM

Najprej bom predstavil prvo obliko ulične kreative, in sicer šablone, imenovane tudi šablon-ski grafiti. Ogleдали si bomo nekaj šablon, tako iz tujine kot tudi iz Slovenije. Ponavadi se šablone izrezujejo na formatu A4. To se počne iz praktičnega razloga prenosa oziroma skrivanja šablone. Obstajajo pa tudi večje šablone, ki se jih ustvari tako, da se kombinira več manjših.

Na ulici se tako pojavljajo enobarvne ali večbarvne šablone; se pravi, da se na osnovni motiv nanaša več plasti barve oziroma poljubne barve v sosedstvu. Delo na ulici je kar se da organizirano, ustvarjalec se mora pripraviti že prej: od izbora nekega motiva, izrezovanja ... Ravno pri motiviki sedaj tehnologija omogoča, da se neko obliko, nek logotip ali karkoli že, lažje spremeni v obliko, ki se jo potem izreže.

Šablone, pa tudi druge izdelke, ki se pojavljajo na ulici, se v osnovi klasificira v določene sklope: utilitarno šabloniranje – pod to bi spadal primer šabloniranja na električne omarice. Sledi anonimno oziroma subjektivno šabloniranje, kot vidimo na kladivu, kjer ni nobenega

podpisa avtorja. Določeni avtorji se načeloma podpisujejo pod šablone ali pa neprestano lansirajo nek logotip, neko podobo, s katero postanejo prepoznavni. Kot smo videli na prejšnji fotografiji, obstaja tudi politično šabloniranje, ki je bilo v nekem obdobju v veliki meri prisotno tudi pri nas. Te klasifikacije niso strogo ločene, ampak se lahko do neke mere mešajo. Šablone se lahko uporabijo tudi v kombinaciji z drugimi pojavnimi oblikami; takšen je sledeči primer z nalepko. Dotični postopek poteka tako, da se najprej šablono izreže in se jo potem našprica na neko nalepko oziroma na nek plakat. Prednost tovrstnega postopka je hitrost izvedbe – v bistvu se na ulici samo zalepi v naprej pripravljeno podobo.

^{1*} Čajanke za sodobno umetnost so, kot pravijo organizatorji, mesečna srečanja, ki vzpostavljajo diskurzivno in dialoško situacijo na področju sodobne umetnosti in kulture. Njihov namen je spodbujanje komunikacije v svetu umetnosti in kulture slovenskega prostora. Organizirajo jih Petja Grafenauer Krnc, Jadranka Ljubičič in Zoran Srdić. Pričujoča čajanka o street artu je potekala 14. maja 2007, poleg omenjenih pa so jo pripravili Mateja Fajt, Sandi Abram in Gregor Bulc. V tej transkripciji objavljamo imena vseh tistih razpravljalcev, ki jih je bilo mogoče prepoznati na zvočnih posnetkih in so na objavo pristali, neidentificirani razpravljalci pa so ustrezno označeni. Zaradi pomanjkanja prostora smo slikovno predstavitev okrnili ter razporedili prek celotne transkripcije; za dodatne fotografije glej DVD (op. ur.).

MATEJA FAJT

Druga najpogostejša oblika street art tehnike so nalepke, plakati oz. tudi *pasteupi*. Se pravi papirnati izdelki, na katere se na sami lokaciji nanese lepilo in tako pritrdi na površino. Nalepke, ki se jih lepi in tiska doma ali v tiskarnah, se nalepijo v sekundi. Za

večje nalepke lahko uporabimo lepilo za tapete ali druga lepila, lahko so sestavljene iz manjših kosov. To je spet en primer paste-upa.

Podobno je pri plakatih. Plakati imajo velikokrat politično vsebino. Obstaja tradicija političnih plakatov in aktualni so tudi danes, ne nujno kot neki pozivni oz. manifestacijski plakati, lahko zgolj predstavljajo določeno idejo. Tukaj je nekaj primerov ... Na teh fotografijah vidimo tudi oblike street arta, ki so malo drugačne oziroma katerih tehnike se ne uporabljajo pogosto.

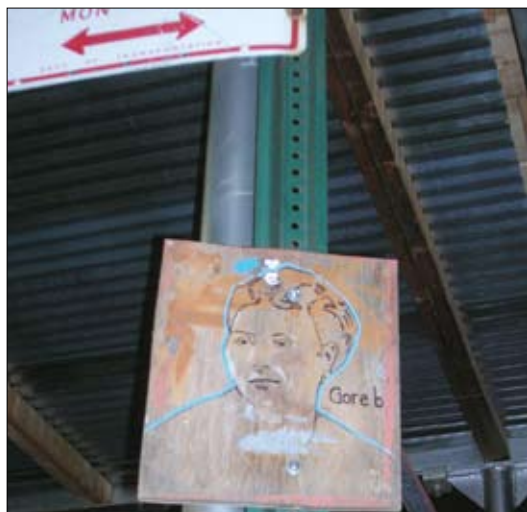
Ulica se lahko izkoristi na več načinov; kot vidimo na primer tu, se pojavljajo inštalacije

na samih stenah, lahko pa se tudi izobešajo stvari. Tudi tla so sestavni del ulice in se jih lahko izkoristi. To je en primer iz tujine, kjer imajo narejene luknje.

MATEJA FAJT

Pogosto na ulicah ZDA zasledimo inštalacije, ki so privite; nekatere narahlo in so namenjene temu, da jih lahko odmontiraš in odneseš domov, spet druge so privite kar se da trdno. Nekatere pa so prav zvarjene in so permanentne, dokler jih kaj ne uniči.

SANDI ABRAM

Gre za neke inštalacije. Ulica ponuja potencial, ki je neomejen in se nanj načeloma lahko spravi katera koli ideja.

SANDI ABRAM

Tu je spet en primer inštalacije na električne omarice. Vse, kar ponuja ulica, vso infrastrukturo ulice, se izkoristi na nek ustvarjalen način. To je pa naslednji primer rabe različnih materialov: opeke, ketne, postavljene v več različnih oblik, semaforji.

Tu pa je postavev enega drugega kreativca, katere ideja je bila, da se v park postavijo lažne mine. Če sledimo eni izmed interpretacij, je šlo za opozorilo na primanjkljaj javnih prostorov oziroma na krčenje javnih prostorov.

Del ulice je tudi komerciala v obliki nalepk, plakatov. Tu imamo nekaj primerov različnih podjetij. Kar pomeni, da se na ulici pojavlja neka nova, brezplačna oblika marketinga. To je recimo najboljši primer, kako izkoristiti ulico oziroma jo uporabiti v smislu nekega medija. Kar izkoriščajo tudi nekatera največja podjetja pri nas in pa, kot vidimo, v tujini. Seveda promocija ne zajema samo

nekega street arta, ampak tudi grafite, ki se komercializirajo in delajo po naročilu – v to pa se ne bi podrobneje spuščal, ker je to že neka druga zgodba.

Na tej fotografiji lahko vidimo paradoks, do katerega pripelje institucionalizacija, kajti grafitarji oziroma streetartisti se uveljavljajo tudi v polju visoke umetnosti oziroma postavljajo svoja dela na platna, ki se v nekaterih primerih prodajajo po zelo visoki ceni. V tem dotičnem primeru gre za delo Banksyja, čigar dela na dražbah dosegajo precej visoke zneske, medtem ko je to delo postavljeno na samo ulico in seveda neka stavba na ta način pridobiva na vrednosti. To lahko pripelje do tega, da, kot vidimo tukaj, lastniki postavijo pleksi steklo z namenom zaščite stencila.

MATEJA FAJT

Ta logika je nasprotje logiki street arta. Street art kot neka minljiva umetnost, kot neka kreativna umetnost, interaktivna umetnost, je zdaj, lahko bi rekli, uokvirjena in nedotakljiva.

SANDI ABRAM

Tukaj je še nekaj komercialnih akcij iz Slovenije, ki so zajemale šablone. Ena takih je od Snickersa, ki je ponudil neko imitacijo kartona in šablone. Sem lahko prištejemo tudi pristop Nissana pri oglaševanju urbanega avta – seveda je v odzadju avtomobila nek grafitar narisal grafite, ki oplemenitijo njegovo urbano podobo. Kot ste morda že opazili, je nekaj časa tudi sama MTV uporabljala koncept grafitov, šablon in street arta. To je recimo izsek iz njihovega oglasnega bloka.

MATEJA FAJT

Kot primer bi lahko navedli tudi najnovejše West cigarete – »street art edition« po istem načelu.

SANDI ABRAM

Omenili smo že, da risanje po naročilu zajema tudi grafitarje ...

MATEJA FAJT

Nasprotje tej komercialni logiki je raba street arta za *cultural jamming* oziroma *ad-busting*. Tukaj je Ronald McDonald kot hudiček. Pogosto se uporablja na velikih oglasnih plakatih. V Sloveniji je precej znan primer grafitiranja plakatov veletrgovca – pod njihovim

geslom »več za vas« so se pojavili grafiti »manj za nas«. Na plakate se lahko nalepi tudi kakšna nalepka, s šablonami se lahko spremeni njihova. Večina teh ad-bustingov gre predvsem na oglase za avtomobile; tu je protivojni plakat v Veliki Britaniji.

Drugi primer so prilepljene razjede na plakatih za prodajo kozmetike.

SANDI ABRAM

To se dela na oglasnih panojih. Pri nas jih najdemo na avtobusnih postajah, kjer so sami kreativci naredili ključ za odpiranje omaric. V določenih državah dajo na internet navodila, kako narediti te ključe ...

MATEJA FAJT

Mogoče še en tak primer (smeh) v Sloveniji, ne ravno ad-bustinga, ampak nekakšne subver-

zije. 8. marca letos, če ste opazili, so spremenili imena številnih ulic. V sklopu festivala Rdeče zore so table z imeni prelepili in jih preimenovali v ulico Angele Davis, ulico Dan žena oz. ulico Queen Latifah itd. Pred leti je gibanje Dost je! adbustalo plakate mobilnega operater-

ja. Primer političnega street arta je tudi projekt »Tukaj je strah«, ki je nastal kot odgovor na akcije skupine »Tukaj je Slovenija«, ki deluje znotraj društva Črni panter. Pogosto so odtrgali njihove nalepke, velikokrat pa so zraven napisali »Tu je Slovenija« pripisali »Tukaj je Srbija« oz. »Tukaj je Bosna«, »ubi skinheada«, »tukaj je strah«, »I am Slovenian« je bilo spremenjeno ... Se pravi, zaradi neke provokativne vsebine, ki so jo oni imeli. »Tukaj je Slovenija« so uporabljali še motive Rudolfa Maistra, Knežjega kamna in karantanskega panterja, se pravi neke slovenske nacionalne simbole in pripise »100% Slovenec, 100% ponosen«, ki jih najdemo tudi na začetku Metelkove. Te šablone so pozneje prečrtali. Ko pride do neke kočljive teme, lahko torej street art razumemo kot obliko interakcije med ljudmi, ki grejo mimo, in skupinami, ki jih prav to moti.

KATJA JORDAN

Tudi v Postojni so se na avtobusni postaji pojavile šablone »Tukaj je Slovenija« in »100% Slovenec, 100% ponosen«. Pozneje so se pojavile tudi nalepke s kontra sporočilom, tako kot ti praviš, »na avtobusni je Slovenija«.

MATEJA FAJT

Še nekaj primerov: nalepke Obey – razširjena in znana kampanja Sheparda Faireyja, pa dela antifašistične akcije, pa še da se vrnemo nazaj ... Pa še nekaj o sami represiji. Na fotografiji imamo primer iz New Yorka. Se pravi, nagrada za kogarkoli, ki vidi grafiti vandalizem, in spodaj pripis »zapomnite si, grafiti, to je vandalizem«, češ, to ni nekaj družbeno sprejetega oz. da ne gre za neko umetniško delo. S tem so želeli grafiti reducirati na zločin. V tujini so tudi primeri, ko imajo spreje zakljenjene v posebnih omaricah, tako kot na primer alkohol, in ga ne prodajajo ljudem, mlajšim od 21 oziroma 23 let, ker naj bi bili bolj nagnjeni k grafitiranju. Pa tudi pri poštah so velikokrat napisali »to je vaša pošta, pomagajte nam jo ohraniti čisto, brez grafitov«. To so seveda zakoni in ukrepi, ki se ves čas spreminjajo in otežujejo delo grafitarjev in streetartistov.

SANDI ABRAM

V Sloveniji je zaenkrat še prosta prodaja, kar pripomore k udeleževanju na ulici. Vendar se v zadnjem času dogaja neka represija, ne toliko nad streetartisti, ampak nad grafitarji. V slovenskem prostoru je situacija taka, da eni in drugi izvajajo grafiti in street art. Začelo se je z intervencijo v stanovanje in s priprtjem enega

slovenskih grafitarjev, in sicer v Postojni. Tudi medijsko poročanje je bilo kar konkretno, ni pa potekala neka širša razprava, se je pa iskanje udeležencev, ki izvajajo tovrstne prakse, nadaljevalo na internetu preko poizvedovanja, ki ga je izvajal nek določen kriminalist. No, ta fotka je vzeta iz Mladine, v

kateri so poročali o dogodku in represivnem odzivu nanj. Naj omenim, da si je kriminalist, ki je poizvedoval o grafitarjih na internetnih forumih, nadel nadimek Connan, zato je tudi podoba ustrezna (smeh).

GREGOR BULC

Sedaj pa bi lahko tudi mi razpisali *reward* za tistega, ki odkrije pravo ime Connana. Vsi grafitarji zberejo recimo petsto evrov, da se odkrije pravo ime tega kriminalista. Kakorkoli, iz vseh teh fotk se vidi, da street art in grafiti odpirajo ogromno različnih vprašanj. Mene, ki se ukvarjam s komunikološkimi vedami, zanima predvsem razmerje med pravico do nedotakljivosti lastnine in pravico do komuniciranja oziroma pravico do svobode govora, do tiska itn. In v časih, ko je večina množičnih medijev v Sloveniji pod kontrolo državne politike ali pod kontrolo velikih korporacij, je tovrstno ulično izražanje verjetno ena izmed redkih oblik komuniciranja, ki so na voljo t.i. malemu človeku. Ampak razmerja med zasebno lastnino, med pravico do komuniciranja, javnim prostorom, nadzorom nad javnim prostorom s strani države, korporacij in tako naprej, bi prepustil za poznejšo razpravo.

Sedaj pa bi se mogoče osredotočil samo na par kosti, ki vam jih bom navrgel, saj je ta čajanka namenjena predvsem ljudem, ki relativno pozorno spremljamo umetnost in smo na tak ali drugačen način povezani s poljem ume-

tnosti, institucijo umetnosti. Skušal bom na kratko spregovoriti o tem, kaj za grafit ali street art pomeni pojavljanje v polju umetnosti, kaj pomeni, da se pojavi v galerijah. V vabilo na čajanko smo zapisali provokativno tezo, da je street art mogoče poimenovan kot art zaradi tega, ker je kriminaliziran, zaradi tega, ker ga širša javnost dojema kot vandalizem, kot grožnjo zasebni lastnini in tako naprej. Hkrati pa je znotraj art polja neuveljavljen, tako da je verjetno z nekega vidika imenovanje street arta kot umetnosti, kot art, mogoče interpretirati kot samo željo streetartistov, da bi se legitimirali znotraj širše javnosti in znotraj art polja. Kot vemo, sedaj že nekaj let obstaja kar precejšnje število razstav grafitov in street arta na Zahodu. Mene sicer izjemno zanima razmerje med popularno kulturo in visoko kulturo, vrednotenje kulturnih produktov itn. In ko gledamo tovrstne, ne moremo reči *objekte* v galerijah – no, lahko tudi objekte, ampak pri grafitih na stene galerije težko govorimo o objektih –, se začnemo spraševati, kakšno je to razmerje med kreativnostjo vsakega posameznika, ki se lahko izraža s sprejem, nalepko itn. in umetnostjo, se pravi umetninami; kakšno je to razmerje med kreativnostjo vsakega posameznika in kanonizacijo nekega kreativnega ustvarjanja znotraj polja umetnosti, ki naj velja za nekaj več, za nekaj plemenitega v nasprotju z nečim, kar imamo na ulici in kar naj bi veljalo za vandalizem, za barbarizem itn. Tukaj galerija igra zelo kompleksno vlogo oziroma ima zelo kompleksen odnos s samim street artom oz. grafitiranjem. Po eni strani je zanimivo to, da v zadnjih letih prihaja do tega, da se galeristi in kustosi ne ukvarjajo več toliko z grafiti na platnih, ampak poskušajo ujeti tisti avtentični ulični *feeling* in dopuščajo streetartistom in grafitarjem, da pridejo ustvarjat svoje projekte, svoje male kreacije, neposredno na stene galerij, kar pomeni, da galerist/kustos ohrani neko minljivost tiste kreacije – isto kot na ulici. Po drugi strani to pomeni, da kustos dekontekstualizira celoten proces ustvarjanja grafitov in

ustvarjanja street arta, ker ga naredi legalnega: grafitar ni nadzorovan tako kot na ulici, znotraj galerije ni nevarnosti. To je en vidik. Drugi vidik, ki se mi zdi bolj zanimiv, je mogoče ta, da s tem kustos oz. umetnostni svet začne propagirati neko kriminalno dejanje; dodeli legitimiteto nekemu, ki se sicer s tem ukvarja na ulici, s čimer mu podeli status umetnika. Takorekoč samoumevno je, da lahko človek, ki dela na ulici in ga pozneje postavijo v galerijo, postane del umetnostnega sveta. Kar je zelo zanimivo, je to, da so kustosi zelo naklonjeni tistim, ki na ulici veljajo za kredibilne umetnike. To pomeni: znotraj subkulture street arta ali pa grafitarjev obstajajo jasni vrednostni kriteriji in po teh vrednostnih kriterijih nekdo na ulicah velja za dobrega. Zakaj? Zato, ker ponavadi dela v zelo nevarnih razmerah, kjer dostikrat ni toliko važno, da je piece estetski, ampak gre tudi za to, da je napisan, narejen na določenem mestu, ki je zelo nevarno – kaj vem, na vrata slovenskega parlamenta, recimo. Tisti, ki bo naredil grafit ali pa nalimal ogromen plakat na vrata slovenskega parlamenta, bo malo več vreden kot pa nekdo, ki bo risal tukaj, na Metelkovi. No, in kustosi se zanimajo točno za te grafitarje. Se pravi, art svet daje legitimiteto tistim, ki pri policistih in sodstvu veljajo za kriminalce. Kar seveda takoj postane očitek. Če berete medijske odzive na tovrstne razstave pri nas, še posebej pa v tujini, galerijam pogosto očitajo, da legitimirajo neko vulgarno nasilje nad zasebno lastnino. Če gre za galerijo, ki je državno podprta, se potem seveda pišejo članki, da se davkoplačevalski denar rabi za promocijo vandalizma in tako naprej. Ampak, da ne nadaljujem toliko v to smer, bi samo povedal, kaj je zame pomembno sporočilo grafitarstva in street arta: to, da je v bistvu na vsakem koraku, še posebej sedaj, treba opozarjati na to, da je pravica do svobode govora dejansko tudi pravica do ustvarjanja svojega polja svobode govora znotraj javne sfere. Če smo nakateri v položaju, kjer se ne moremo izraziti drugače kot z nekimi alternativnimi,

drugačnimi sredstvi, je grafitarstvo in street art tisto, kar nam to omogoča. Tukaj se tisti dve ustavni pravici, o katerih sem prej govoril, enostavno morata spopasti in ne moremo mimo tega, da ne bi vse skozi opozarjali na to, da je pravica do svobode govora vsekakor pomembnejša kot pravica do nedotakljivosti zasebne lastnine. Še posebej je treba to poudarjati v zdajšnjem času. Če berete polemike okoli svobode novinarskega izražanja v Sloveniji, boste videli težnjo, da se pravica do zasebne lastnine zelo poudarja, je na pohodu.

RAZPRAVLJALKA 1

Rekel si, da delaš na faksu. Ali imaš avto ali ga nimaš?

GREGOR BULC

Imam avto.

RAZPRAVLJALKA 1

Greš na faks, prideš domov in na avtu grafiti ... Je tvoje mnenje isto?

GREGOR BULC

Torej me sprašuješ, kaj bi naredil?

RAZPRAVLJALKA 1

Bi rekel super, super, fino, če je grafit dober?

GREGOR BULC

Ne, če bi pisalo »Tukaj je Slovenija«, bi ga pač izbrisal (smeh), če bi bil pa kakšen drug, pa ne vem, bi ga verjetno ohranil. Če mi ne bi bil ideološko sporen, bi ga ohranil. Ali bi pa prosil tistega »Tukaj je strah«, naj čez naredi eno šablono.

BOŽIDAR ZRINSKI

Tudi sam sem bil udeležen v tej sceni; omejenih je bilo precej fantov, ki jih poznam. Predstavitve, ki ste jo imeli, se mi zdi super. Žal ste pozabili enega ključnih projektov, ki se je zgodil na Krasu, mislim, da pred slabim mesecem, in o katerem so mediji tudi zelo veliko poročali. Skupina grafitarjev, saj najbrž jo tudi poznate – izjemen prispevek o tej akciji je bil narejen v oddaji Tednik, mislim da še obstaja v arhivu na spletu – je zelo organizirano in neposredno napadla eno kraških jam. Grafitarji so jo poslikali in porisali z grafiti, z avtomobili, z nakupovalnimi vozički in podobno, kar pa je zelo zanimivo, saj se je v tistem času odpirala debata na temo komercializacije Krasa in golf igrišča v Lipici, vetrnih elektrarnah in tako dalje. Ta akcija se je meni zdela zelo pomenljiva.

va. To je ena stvar, druga stvar pa: zanimiv je ta svet umetnosti – eden izmed najbolj dejavnih slovenskih grafitarjev je dobil prvo nagrado za svoje umetniško ustvarjanje. To je, kot ste omenili, zanimiv paradoks.

Kar se tiče Connana, pa bi tako rekel. Connan je daleč za časom, saj je večina avtorjev že imela svojo kartoteko, še preden je začel svojo spletno akcijo, vsi so zelo dobro popisani in evidentirani. Ta proces se je začel intenzivneje odvijati pred dvema letoma, ko so se začele dogajati večje akcije na vlake. Stare bogomoljke niso bile več zanimive in avtorji so se spravili na nov izziv, nove vlake, in to je zares povzročilo reakcije s strani varnostne službe in policije. Zdi se mi, da je to, kar je delal Connan, brezpredmetno.

GREGOR BULC

Tako da ta represija ni toliko javno vidna.

BOŽIDAR ZRINSKI

Ja. Podobno je bilo s skupino grafitarjev iz Postojne. Tamkajšnji župan je bil najprej popolnoma proti njim. Ko je videl, da lahko poveča svoje politične točke, jih je podprl. Ker pa je bilo to tik pred volitvami, je kasneje svojo podporo umaknil.

KATJA JORDAN

A grafiti so pa ostali?

Ja. BOŽIDAR ZRINSKI

GREGOR BULC

V povezavi s tem je zanimiv primer Miklavža Komelja, ki so ga, kot vemo, ujeli pri grafitiranju političnih sporočil. Ampak, ker gre za pesnika in ker je bil primer relativno javno odmeven in ker je tudi sam spregovoril o tem,

je bila reakcija s strani oblasti precej milejša kot v primeru postojnskega grafitarja. Se pravi, če bi grafite delali uveljavljeni umetniki, pesniki, pisatelji in ostali artisti, bi bila verjetno represivna reakcija šibkejša.

BOŽIDAR ZRINSKI

Recimo, da ta postojnski projekt ni tako tragičen. Nek drugi avtor je že bil obsojen, eden je dobil pogojno plus denarno kazen, eden pa je že moral plačati denarno kazen. Mislim, da so se fantje iz Postojne kar dobro izvlekli.

SANDI ABRAM

Po drugi strani pa je ravno komercialnega šabloniranja veliko; pojavljajo se točno določeni logotipi, točno določeno promoviranje neke znamke na ulici. V teh primerih pa ni bilo zaznati represije ali razprave o tem, če se kršijo zakoni ... Pač neka dvojna merila, nek drug vidik te kriminalnosti nekriminalnosti.

RAZPRAVLJALKA 2

Tudi sama sem hotela to izpostaviti, ker se mi zdi zelo pomembno. Mislim, da so kljub temu stvari preveč posplošene. Mislim, da obstaja neka meja. Recimo, tistega, ki je naredil tisti fantastični grafit o Janši, gotovo ne bi povabili v galerijo. Ta meja zadeva vsebine, pokaže, kako daleč lahko greš s kritiko. Treba je narediti analizo tega, koga galerije povabijo in kdo dobi nagrade. Ne vem, kaj je pisal Miklavž Komelj, ampak mislim, da se da pogledati, analizirati; saj v bistvu sistem sam proizvaja, hoče kritiko, ampak do neke določene meje.

GREGOR BULC

Se zelo strinjam. Sam mislim, da je položaj še bolj radikalen: da je 99,9 % artistov, ki delajo v galerijah, ki se odzovejo povabilu, takih, ki se ukvarjajo predvsem z estetskim

vidikom grafitiranja ali pa street arta. Ko se grafit in street art začne navezovati na sporne ideje ali pa ideologije, v galerijo pač ne bo prišel, razen mogoče v kakšno alternativno, kot je ta tukaj.

MATEJA FAJT

Gre tudi za raznolikost med ljudmi, ki delajo street art. Po eni strani imamo čisti egotrip tagov in brandinga. Lep primer so recimo ZEK crew, ki – kakor je omenil Grega – poudarja vizualno plat. Po drugi strani pa je večina družbenokritičnega street arta bolj ali manj anonimna. Verjetno tudi ljudje, ki ustvarjajo kritični street art, niso tako zelo profilirani kot umetniki. Večji poudarek namenijo sporočilu kot pa izgledu in tehnikam. Bolj ko se reproducira, bolj ko je udarno, bolj je tudi uporabno.

SANDI ABRAM

Treba je tudi povedati, da je neko posploševanje, da si vsi želijo udeležbe v galerijah, skorajda nemogoče. Ker je tudi sam dostop do teh izvajalcev oziroma njihovo kontaktiranje dokaj specifično – ponavadi se vzpostavi prek ustnega kontakta, neke interakcije na štiri oči. Ravno zaradi razmer na ulici, ko se stvari drugih ustvarjalcev prekrivajo in črtajo, so določeni udeleženci bodisi v street artu bodisi v grafitiranju v odnosih, ki niso ravno prijateljski. Zato do nekega poizvedovalca imen in kontaktov ne bodo prišle vse iskane informacije. Galerija težko zaobseže vse ustvarjalce, ker tudi ne sledijo vsi ideologiji potrditve v instituciji – ulica jim je samozadostna.

RAZPRAVLJALEC 3

Ja, res je vprašanje, če si želijo v institucije. Mislim, da večina uživa ravno v tem, kar je ulica.

PETJA GRAFENAUER

Božo, ko si ti delal razstavo, kakšne so bile tvoje konkretne izkušnje? Mislim, so bili vsi za, ko si jih povabil? Kaj se je dogajalo po tem, ko so končali? Zanima me, ali ti ljudje delajo drugačne stvari na ulici, ali so se prilagodili galeriji?

BOŽIDAR ZRINSKI

To je zanimivo. Tukaj vsi govorite, da ljudje gotovo ne bi prišli delat v galerijo. Ampak jaz sem imel samo en primer – izmed dvajsetih, ki sem jih kontaktiral ali spoznal –, da je grafitar rekel, da ne želi sodelovati. Pa še za njega mi je bilo rečeno – oziroma poznam njegovo delo –, da je po eni strani zelo komercialen, da dela za različne medije, po drugi strani pa mimogrede špricne kakšno bolj ali manj zanimivo politično vsebino na ulico. Načeloma so vsi avtorji bili pripravljeni sodelovati; izrazili so zanimanje za povabilo. Zanimivo je bilo to, da nismo z ničemer onemogočali njihovega dela. Rečeno je bilo, da lahko uporabijo galerijo, kakor želijo. Zelo veliko smo se pogovarjali, ampak preprosto se je videlo, da je bil galerijski nastop za nekatere prehitel, prezgodnji. Sploh niso imeli izkušenj nastopanja v takem prostoru. Ne vem, jaz vseeno vidim galerijo kot prostor, kot medij, ki ga je možno izkoristiti. Če znaš skozi ta medij komunicirati, lahko svojo idejo še nazorneje pokažeš kot na ulici z eno nalepko ali pa z desetimi nalepkami, kot je pri nas edicija. Do neke mere se je začutila celo neke vrste samocenzura ali pa negotovost, neprepričljivost. Kljub temu, da so bili zagreti. Ne vem, ne znam si razložiti. Najboljši projekt, ki se je pripetil, se je zgodil preprosto zaradi spora med mano, kustosom, in umetnikom oziroma eno izmed umetnic, ki je sodelovala. Do spora je prišlo zaradi tega, ker je uporabila peč, na katero je naredila stensil. Bil sem odločno proti in sem ji povedal, da se nismo tako dogovorili. Vse sem na začetku lepo prosil, če po pečeh ne rišejo, ker jih je težko očistiti, vse ostalo pa

lahko porišejo. Tega ni upoštevala in je peč pografitala. Povedal sem ji, da bom peč očistil in izbrisal njen stensil. Kar naenkrat sem bil na drugi strani, na tisti, ki prepoveduje in čisti grafite, ne več na njihovi strani. Ni mi verjela. Misllila je, da se zabavam, a sem res očistil peč. Nastal je pravi upor: da kaj si dovolim in da sem isti kot tisti, ki jim brišejo grafite na ulici. Ampak, kaj je bilo potem? Punca je bila prisiljena, da razmislil in reagira, odgovori na mojo samovoljo. In ko je bila spet v galeriji, je izkoristila priložnost in je na to isto peč napisala stensil »Božo's concept fucked up my stencil«. Briljantno. Zdi se mi, da je bil to najboljši projekt celotne razstave, ker je na zelo zanimiv način govoril o odnosu med kustosom in umetnikom, galerijo in grafitarjem. Stensil sem seveda pustil, zato ker sta bila v njegovi vsebini prisotna dodana vrednost in pomen.

MITJA VELIKONJA

Fina je bila tudi intervencija ene izmed nepovabljenih na sami otvoritvi in potem po celi tivolski promenadi do Moderne galerije. Množično je lepila svoje nalepke, torej svoje peace, vsakega drugačnega, po stenah in po svetilkah. Šlo je za neko nasprotovanje, ki pravi: »Če me že niste povabili in nisem mogla sodelovati, pa sodelujem takole!«. In tisti grafit na pročelju galerije – kako je že bil?

MATEJA FAJT

A ta: »grafite bi imeli«?

MITJA VELIKONJA

To, ja, to.

BOŽIDAR ZRINSKI

To je bilo deset dni pred zaključkom razstave, ko se je odvila akcija v stilu »Ne vem zakaj?« in podobnih napisov po mestu. Nekdo je na

pročelje gradu napisal »A grafite bi mel?« Bili smo prepričani, da bo ob razstavi grafitov razdejana in popisana cela hiša, da bo vsesplošni grafitarski napad nanjo – a ni bilo tako hudo.

GREGOR BULC

A imate nadzorne kamere?

(smeh)

BOŽIDAR ZRINSKI

Ne, ampak zdi se mi in se strinjam z Matejo, da obstajata dve vrsti grafitarjev, dve vrsti street-artistov. Razlika med njima je zelo lepo vidna. Treba je poudariti njihovo izobrazbo, to se mi zdi zelo pomembno. Ti, ki so večinoma grafitarji – omenili smo Zeke – so šolani oblikovalci, dizajnerji, ki temu primerno nastopajo na ulici. Ostali so slikarji, arhitekti, filozofi – pač uporabljajo neka druga znanja. Mogoče ne znajo vrhunsko uporabljati spreja, iščejo pač neke druge možnosti. Eden izmed njih je pred kratkim dobil svetovno nagrado za najboljšo igro na svetu, kar se mi zdi fantastičen dosežek. Kljub temu, da razvija računalniške programe, smo lahko iste stvari, z isto ikonografijo, ki jo uporablja v računalniški igri, videli tudi v njegovem delu na ulici. Ne gre za reklamo, ampak dejansko gre za vsebino, ki jo je skozi računalniško igro dokončno razvil.

GREGOR BULC

Ko omenjaš nagrado, se super sliši, še posebej za art polje. Ampak moramo omeniti – vsaj po tem, kar sem jaz slišal iz druge roke, od prijatelja – tudi to, da je zelo dobro unovčil igro. Se pravi: ena izmed velikih korporacij, ki dela računalniške igre, je že odkupila pravice in tako naprej.

BOŽIDAR ZRINSKI

Jaz se recimo ne bi strinjal s tem, da jo je dobro unovčil. Mislim, da so ga pošteno nategnili.

GREGOR BULC

V vsakem primeru je tendenca.

BOŽIDAR ZRINSKI

Živel je tako rekoč na ulici, brez česarkoli. Ponudila se mu je priložnost, da za majhen denar proda igro in znanje. Prodal jo je za drobiž. Tisti, ki so igro kupili, so profitirali, on pa le začasno.

GREGOR BULC

Zdi se mi, da se s tem odpira zelo zanimiva tema. Imaš nekega kreativca, ki dela nekaj, kar je celo ilegalno ali pa dela nekaj doma, sam zase, pa je reven kot cerkvena miš. In potem pride v situacijo, kjer lahko zadevo proda. Sedaj je jasno v dilemi – ali pa tudi ni, odvisno ... Za ene, ki gledamo to z distance, iz svojega mehkega malomeščanskega foteljčka, se nam to dozdeva kot dilema: aha, sedaj imamo na eni strani svobodo izražanja in on lahko to dela na ulici, potem se pa proda in ga obsojamo: »Kako si lahko umetnik in delaš za denar, če si pa prej bil na naši strani?« Ne vem ... Tukaj je ogromno pozicij, s katerih lahko na to gledaš, me pa zanima, kaj si vi mislite.

SANDI ABRAM

Se pa take artiste vabi naokrog po svetu. Dejansko ne delajo samo v institucijah, ampak, kot smo videli že na slovenskem primeru, so Space Invaderji pustili pečat tudi izven institucije. Iz tega nastane neka dvojna korist, neko kompenziranje. Ker delajo v instituciji, nato delajo tudi na ulici in tam pustijo pečat. Se pravi, da se ne omejujejo zgolj na ustvarjanje med štirimi zidovi in se ne profilirajo izključno z njim, ampak izkoristijo to dano priložnost, v nasprotju z večino drugih umetnikov.

RAZPRAVLJALEC 4

Ali je možno narediti grafit ali umetniško delo, ki je zelo [nerazumljiv del], ampak ali je možno narediti nekaj, kar je ideološko totalno provokativno? Mislim, da je to drugo bistveno težje narediti. Razmišljal sem o slovenskem prostoru in se mi zdi, da je edini način, da napadeš katoliško cerkev, da napišeš ideološko sporni grafit. In to bi bil tudi edini primer, da se ne bi izgovarjal na privatno lastnino, na zaščito privatne lastnine, ampak bi prišel tak čisto ideološki argument: kultura, barbarstvo itn.

GREGOR BULC

Mislim, da je to vprašanje še bolj zanimivo, ko gre za rasistične grafite, ksenofobne grafite, grafite, ki so regulirani celo z ustavo. Kako jih obravnavati? Lahko so tudi estetski in se nekomu, ki ne pozna njihovega neposrednega sporočila, ki ne pozna slovenščine, zdijo čisto lepi. Nek tujec verjetno ne razume povsem konteksta »Tukaj je Slovenija« in se mu mogoče zdi v redu: »Tale Slovenci delajo stensile, dogaja jim!«

MITJA VELIKONJA

Turistično ...

GREGOR BULC

Turistično, ja. »Tukaj je Ljubljana« – aha, smo v Ljubljani. Kaj pa s temi? Prej ste, gospodična, gospa, spraševala, kako bi tisti grafit Janše in svastike funkcioniral v art kontekstu. Zdi se mi, da je art zelo vezan na idejo transgresije, na zelo liberalen art svet. Kako pa je mogoče kot umetnost obravnavati res radikalno, ultra-konservativno ali pa celo fašistično, neonacistično ideologijo, ki se kaže skozi street art? Kako naj teoretik umetnosti ali pa kulture to analizira kot pristen izraz delavskega razreda ali pa kaj takega? To se mi zdi zanimivo.

RAZPRAVLJALEC 4

Tukaj mogoče ravno manjka ta umetnost. Nisem še videl rasističnega grafita, ki bi bil estetski. Mogoče je ta panter zelo estetski simbol. Torej stvar brez domišljije, tako da težko je reči [nerazumljiv del]. Bi pa bi bilo zanimivo videti ljudi, ki bi imeli več domišljije, več perverzije in bi zganjali neko skrajno desničarsko držo.

GREGOR BULC

No, verjetno bi marsikdo vedel kaj več povedati o tem kot jaz, ampak če pogledaš ikonografijo in vizualnost, simboliko rasizma, fašizma – tukaj imamo nek esetski moment.

RAZPRAVLJALEC 4

No, se strinjam, ampak to bi bilo množično gibanje. Ko je bil mainstream nacizem eno tako zelo množično [nerazumljiv del]. Ko so ljudem prodajali identiteto s tem, da so jih lepo oblekli, dajali neke simbole, da je bilo vse skupaj vizualno skladno z [nerazumljiv del]. Ampak tako, ko je bil nacizem še na ulici, mislim, da ni bilo neke posebne estetike.

GREGOR BULC

Spet obstajajo teoretiki, ki se ne bi strinjali s tem; nekoč je bil mainstream, danes to več ni.

RAZPRAVLJALEC 4

No, še mislim, da šele ko je stvar obstala tako institucionalizirana in se nato začela širiti kot umetniki in ta estetski moment, kljub temu, da je bila to frustracija zatiranih množic, pa ne vem – tega enostavno ni bilo. Medtem ko je zanimivo, da tega pri obratnem polu, če poenostavim – so prisotni estetski momenti. Tudi ko je stvar totalno izven teh uradnih umetniških [nerazumljiv del]. Ampak zelo zanimivo bi bilo videti te naci-grafite, ki bi bili taki, da bi rekel,

da so lepi ali pa da so vsaj vizualizirani. Pri tem grafitu, ki sem ga videl, je oboje manjkalo.

MITJA VELIKONJA

Stvar, ki me malo intrigira, je mešanje estetskega in sporočilnega vidika tega ustvarjanja. Ni nujno, da v grafitih marginalnih skupin in posameznikov iščemo nek estetski presežek. Zakaj le? Nenazadnje, kaj sploh je »estetski presežek«? Kakorkoli, nekoga, ki ga nekaj politično moti, pač to izšprica na zid, estetski motiv je tu v ozadju, ni pomemben. In nasprotno: lahko si dober umetnik, tehnično obvladaš stvari, vse fino izgleda, pa vseeno s tem nič ne poveš, v vsem skupaj ni nobenega sporočila. Politični grafiti so lahko popolnoma »grdi«, se strinjam, a zato nič manj prepričljivi, »čisti«, jasni. Zakaj bi morali na vsak način na njih lepiti neko imaginarno estetiko? Mogoče zato, ker smo navajeni, da se vsa vizualna produkcija dojema kot art in potem se nanjo začne lepiti vse ostalo: institucije, kritika, kanoni, status. Zakaj bi morali tudi tovrstno ulično ustvarjanje, ko pač nekoga nekaj zmoti, ko čuti potrebo interveniranja v mestu, ko si ulico vzame kot atelje na prostem, razumevati kot umetnost? Hočem reči, ne tlačimo vsega v art! Pri tej kratki diskusiji se vidi, da je art v tem primeru utesnujoč okvir – ustvarjalnost je dosti širša.

PETJA GRAFENAUER

To je gotovo res. Razmišljanje, tudi v okviru arta, da je treba delati nekaj estetskega, je povsem nezadostno. V končni fazi ljudje delajo razstave, ki so dialoške narave, kjer sploh ni vizualne podobe, tako da je o neki izključni estetiki v povezavi z umetnostjo nasploh težko razmišljati.

MITJA VELIKONJA

Estetika je zelo širok pojem, izmuzljiv, težko ga je definirati. Je stvar ne le individualnega okusa, pač pa tudi širših kulturnih konvencij.

PETJA GRAFENAUER

Ker gre danes v artu bolj za ideje, za koncept. Tako tudi v artu recimo ni dovolj, da si dober tehnik, pa nič ne poveš. No, zopet odvisno, s katere pozicije gledaš.

BOŽIDAR ZRINSKI

Ampak oblikovalski del grafitarske scene svoje delo razlaga z estetskimi načeli. Za njih je dober grafit najprej barvno usklajen, tehnično dovršen, z izdelano kompozicijo in jasnimi odnosi med črkami.

MITJA VELIKONJA

Ja, to je ta raven umetniških standardov, kriterijev. Je potem za umetnika dovolj, da je mojster svoje obrti? Lahko nimaš nič od tega »umetniškega«, pa si veliko bolj ustvarjalen. Na primer, punkerji niso bili, v nasprotju s »simfo rokerji«, »virtuozi na kitari«, nobeni mojstri, pa so imeli dosti več za povedati.

BOŽIDAR ZRINSKI

Točno to. Zelo me je zmotilo, ker so edino tako lahko določili, da je grafit dober: ker so razmerja med črkami taka pa taka. Mislim, kakšna? Diskusije ni bilo na tej ravni, da bi šli čez to, v samo vsebino. To jim ni bilo pomembno. Nasprotno pa drugim ni bilo pomembno, da se grafiti zapakirajo v dovršene estetske forme, za njih pač ni veljalo, da so estetska načela najboljše in edina prava.

MITJA VELIKONJA

Ravno zato pa je ulica zanje pravo prizorišče.

JADRANKA LJUBIČIČ

Zdi se mi, da je to velika razlika: ulica in galerija. Mogoče so v galeriji tudi ... Grafitarji, če se

soočajo z nekimi zaprtimi prostori, z inštitucijo... Pristopiš k temu nekako drugače. Se pravi, tudi politika inštitucije, nek kustos ti je nek vodnik ... Mislim, se izražaš drugače v nekem zaprtem prostoru kot na ulici.

PETJA GRAFENAUER

Sam se ne morem popolnoma strinjati s tako vzpostavljeno razliko.

JADRANKA LJUBIČIČ

Saj to sprašujem.

BOŽIDAR ZRINSKI

Ne, razlike v njihovem delu se ni videlo, saj delajo iste stvari tako na ulici kot v galeriji ali kakšnem drugem prostoru. Tudi ko smo razpravljali o drugačnih okoljih ustvarjanja, niso videli bistvene razlike. Pomembna jim je bila samo stena, ki so jo dobili in so si jo želeli že vse življenje.

(smeh)

RAZPRAVLJALEC 5

Mogoče se niso niti zavedali tega. Naenkrat imajo to možnost, sedaj pa je/ni. Ta svoboda je taka, kot je bila prej.

PETJA GRAFENAUER

Tudi v tem pogovoru se kaže, kakšno je dojetje umetnosti. Zdi se mi, da se svet umetnosti že od šestdesetih let trudi, da bi se nekako odprl, pa mu tega očitno še ni uspelo pokazati publiki. Seveda obstaja razlika. Mislim, še vedno je drugačen moment, če delaš v galeriji in si ujet v nekem sistemu. Ne bi pa rekla, da je rez med estetskim v svetu umetnosti in nečim, kar bi rad povedal na ulici, tako strog.

MITJA VELIKONJA

V galerijah pogrešam tudi, hm, »grde« grafite, pa »politično nekorektne«, ne samo tiste estet-

sko dovršene ... pa mularijo, ki bi kar nekaj pisala. Veš, to je to. To je po moje smisel te produkcije.

BOŽIDAR ZRINSKI

Na ta način se ti ukvarjajo s tem.

PETJA GRAFENAUER

Ravno zato sem spraševala, če je bilo v galeriji prisotno kakšno samocenzuriranje, ali pa je moj pogled na grafite, da se v njih izraža nek hardcore ali pa kakršnakoli izjava, res tako tradicionalističen? Ali so danes grafiti že čisto nekaj drugega?

RAZPRAVLJALEC 6

Mislim, da prepovedi igrajo svojo vlogo.

JADRANKA LJUBIČIČ

Ja, to je kjučnega pomena.

RAZPRAVLJALEC 6

Ker tukaj nekako dovoliš. V bistvu ti daš možnost. Kar naenkrat se nekaj izgubi. Se mi zdi, da je zato najbolj avtentično na ulici.

SANDI ABRAM

Ravno na tej prepovedi temeljijo tudi nekateri drugi žanri grafitov, ki se ne bodo pojavili v galeriji, ker nudi drugačne razmere, razmere zavetja. Recimo, pri *parminutnih* grafitih se vidi ta razlika. Tudi antistil grafitov, ki ga delajo tudi slovenski avtorji, dela bolj na sporočilu in se poi-grava z določenimi rigidnimi koncepti grafitov.

RAZPRAVLJALEC 6

Jaz to razumem kot gverilo. Se pravi, galerija ima že neke norme. Ko vstopiš z nekim jezikom, se spremeni, ni več isti.

MAŠA MIKOLA

Ena izmed stvari, ki jih izgubiš v galeriji, je sama dialoškost, komunikacija – ta možnost, ki jo daje zid nekje zunaj, kjer lahko nekdo na že obstoječi grafit pripiše svojo reakcijo. S tem, ko pripelješ stvar v galerijo, to izgubiš.

BOŽIDAR ZRINSKI

V galeriji se odpre neka druga vrsta komunikacije. V končni fazi bi lahko vsak napisal ali pripisal karkoli, pa ni. To je isto kot na ulici, kjer se vsak odloči, ali bo kaj dodal ali ne. Ne bi trdil, da galerija samo omejuje ali prepoveduje. Meni se vseeno zdi to prostor, ki omogoča različne izjave – odvisno seveda od oseb, ki izkoriščajo ta prostor, ki delajo v tem prostoru: avtorji, kustosi in vsi ostali delavci. Ne vem, mogoče je prepotentno razmišljati na ta način, ampak zakaj galerija ne bi bila ulica? Mislim, zakaj ne bi funkcionirala kot ulica?

GREGOR BULC

Ker dejansko ne more.

MITJA VELIKONJA

Ker jo imaš odprto osem ur na dan, ob nedeljah in ponedeljkih je zaprta, ob osmih zvečer pa pride čistilka.

(smeh)

JADRANKA LJUBIČIČ

Grafitar, ko se znajde pred nekim zidom, ni omejen na tisti zid kot na nek kvadrat, v katerega bo nekaj naslikal, ampak gre lahko zadeva spontano čez okvirje. V vašem primeru pa je bila že neka omejitev, saj grafitarka ni mogla slikati na peči.

BOŽIDAR ZRINSKI

Saj, zanimivo je to, da danes ni nobenega od grafitarjev tukaj.^{1*}

MATEJA FAJT

Omenila bi še nekaj v zvezi z razmerjem ulica – galerija. V galerijo hodijo določeni ljudje, neka skupina, ki jih to zanima. V galeriji svoje sporočilo posreduješ samo določeni skupini, nekemu krogu ljudi. Na otvoritvi skoraj zagotovo veš, kdo bo tam, in ti ljudje dobijo tvoje sporočilo. Na ulici pa ga vidi vsak, ki gre mimo; to je res odprt medij. Galerija pa to ni. Je odprta, ampak v galerijo ne hodi vsak. Umetnost na ulici je umetnost, ki jo lahko vidi vsak prebivalec mesta, ki gre mimo in se tega zaveda.

GREGOR BULC

Že pri začetkih grafitiranja na vlake se opazi velika potreba po komunikaciji. Ne gre samo za to, da grafit stoji na enem vogalu in ga vidijo vsi tisti, ki gredo mimo tega vogala, ampak da je grafit mobilni, da je na vlaku, ki se premika. Obstajajo celo raziskave ljudi, ki so spremljali grafite, ki so potovali po Ameriki. Se pravi, grafiti niso bili samo na podzemni železnici v New Yorku in v večjih mestih, ampak na vlakih, ki so vozili z vzhodne obale na zahodno. Ljudje so si na vmesnih postajah dopisovali in si pošiljali »kartice«. To je nek moment, ki se v galeriji gotovo ne more zgoditi.

JADRANKA LJUBIČIČ

Še en moment, ki se v galeriji ne more zgoditi, je tudi ta, da se nek grafitar lahko spravi tudi na nek prepovedan sadež, na nek kos zasebne lastnine, na katero lahko izrazi svoje misli, kar grafitarjem daje tudi dodaten adrenalinski moment, saj delajo na nekem prepovedanem ozemlju. Medtem ko je v galeriji vsakemu dovoljeno: dobiš dovoljenje s strani vodstva galerije,

^{1*} V občinstvu je bilo kar nekaj grafitarjev in streetartistov, ki pa se niso želeli izpostavljati (op. ur.).

da si lahko privoščiš en kos stene. Mogoče je pomemben ravno ta moment, ki si ga ti, Božo, prej izpostavil: grafitarka se je lotila nečesa, kar je prepovedano, kar si ji prepovedal. To je bilo tisto bistvo. Šla je res v osrčje svojega izražanja.

MAŠA MIKOLA

Mesto določa grafit.

RAZPRAVLJALEC/KA 7

Po moje bi bilo najboljše, če bi galerijo zapustil za en mesec, da zapustiš ulico v nemilost. To bi bilo najbolj zanimivo, kaj bi se noter dogajalo.

GREGOR BULC

Če se samo navežem na to. Obstaja lepa kompromisna rešitev med institucijo umetnosti in ulico. Preprosto: institucija umetnosti organizira ogled grafitov na ulici. Se pravi, da je kustos tisti, ki se potruji in gre gledat mesto kot galerijo in grafito ljudem predstavi na ta način. To se dela, to ni nekaj, kar sem si sedaj izmislil, ampak je že stalna praksa.

JADRANKA LJUBIČIČ

In potem se predlaga županu, da vpelje potko za ogled teh grafitov.

MITJA VELIKONJA

Pot prijateljstva in grafitov.

GREGOR BULC

To bi bila posebna proga mestnega avtobusa.

MITJA VELIKONJA

Pomembno je senzibiliziranje javnosti, ker večina ljudi gre mimo popisanih zidov, pa tega sploh ne vidi. Izhajati gre iz dejstva, da je ta ustvarjalnost dostopna tudi takrat, ko so gale-

rije zaprte, saj so ulice vedno odprte za ogled. Kako, to je pa drugo vprašanje. Če bi izbrali obstoječe medije in načine prenašanja znanja, verjetno ne bi uspeli, ker je javna podoba grafitarstva zaenkrat zelo slaba. Dobro, sedaj počasi vstopa v mainstream, ampak to pomeni, da s tem pride zraven tudi veliko nesnage. Zavedati pa se je treba, da je v zgodovini arta in ustvarjalnosti nasploh refleksija vedno capljala za inovacijami. A šele ko jih je doseгла, jih je lahko legitimirala. S tem se torej tvega tudi njihova ideološka inkorporacija, saj postanejo del obstoječega, ne pa njegov izživ.

MAŠA MIKOLA

Potem se malo spremeni tudi bistvo takega dela – če se ga popolnoma vpne v sistem, ki ga živiš vsak dan. Tako ne more biti več nekaj, kar je v opoziciji, kar tako ali tako tudi sedaj ne more biti. Ampak na kakšen način je potem kritičen, če se vpne v neoliberalen sistem?

MITJA VELIKONJA

Če pogledamo razvoj, so bili najprej grafiti. Pozneje so se v določenih ozirih inkorporirali, a pojavi se postgraffiti art, torej street art. Kaj torej pride za njim? Če je grafit dvodimenzionalen in je street art tridimenzionalen – a vseeno na stenah, na tleh, kje obešen, skratka, na javnih prostorih – kaj je potem naslednja faza, v katero se bo ta ulična ustvarjalnost razvijala? Strinjam se s tem, kar si rekla glede tveganja inkorporacije, a vseeno velja pogledati, kakšne pozitivne stvari lahko to prinese. Spomnimo se absurdnih primerov, ko se je recimo rokenrol še nedavno popolnoma ignoriral v šolskih kurikulumih, sedaj pa se tudi tam uveljavlja spoznanje, da je nenazadnje tudi to glasba.

PETJA GRAFENAUER

Zdaj me pa zanima nekaj čisto drugega, in sicer vse te samoumevne ideje, ki pridejo

zraven. Za grafite smo navajeni, vsaj zadnjih ne vem koliko desetletij, da so to pretežno neke levičarske zadeve, ki jih morda preučuje levičarsko usmerjena scena. Kaj pa je potem s temi grafiti, ki so na primer zelo vezani na nacionalnost? Kako pa o tem razmišljati?

GREGOR BULC

Nogometni klubi so eni izmed najbolj pogostih grafitov, imena klubov.

RAZPRAVLJALEC 8

Tudi futurizem so povezovali s tem.

PETJA GRAFENAUER

Zdi se mi tudi, da o grafutih razmišljajo in pišejo pretežno levo usmerjeni ljudje. Ali sedaj o grafutih, ki se nam zdijo ideološko sporni, misliti na enak način? Tukaj zdaj dejansko vidim problem.

MIHA COLNER

Tukaj se lahko vrnemo nazaj. Očitno so grafiti pomembni v nekem javnem prostoru, če se, kot praviš, tudi desničarji poslužujejo tega medija za izražanje.

PETJA GRAFENAUER

Ampak tukaj je očitno nastalo veliko margin.

(Pavza in smeh)

RAZPRAVLJALEC 9

To je tudi problem, da fašizem nastopi ravno, ko dobijo običajni ljudje besedo. Ko se v javnosti govori tisto, kar ljudje mislijo. Takrat je to pač ta točka in grafiti dobijo takrat vlogo. En tak koktelj grafitov postane čisto običajen [nerazumljiv del]. Mislim, ne od tod, čeprav grafiti se mi ne zdijo tako bistveni, bistveno je, kaj se dogaja bolj na teh bolj uradnih medijih.

RAZPRAVLJALKA 10

Sama imam čisto drugačno predstavo o grafutih. Grafite vidim, kot da oživljajo stvari. Kolega je prej govoril o senzibilnosti. Eni imajo to noto, eni pa imajo neko sporočilo. Še zdaj ne vem, če ne mešamo stvari med seboj. Zdaj sem pa res začela razmišljati: »Šit, kaj pa je zdaj to street art? Kako pa bi jaz to definirala? Kaj je sedaj to grafit? A so sedaj to samo sporočila ali samo slikice? Kam naj zdaj to dam?« Prav to se mi je danes začelo pojavljati.

RAZPRAVLJALEC 11

Po moje tega ne moreš definirati, saj tudi umetnosti ne moreš. Imaš konstruktiviste in futuriste, ki so zavajali ene s komunizmom, futuriste s fašizmom. Ne moreš reči, da je to slaba umetnost. V resnici ne vem, koliko dejansko je to pomembno, ampak to se vedno meša. Tukaj se temu ne da izogniti.

MITJA VELIKONJA

Tukaj bi naredil jasno ločnico: grafit ali street art je neko sporočilo, ki je v temeljnem nasprotju z dominantnimi diskurzi, ki obstajajo v družbi. Če nekdo našprica na zid kokakolo, tega ne moremo obravnavati enako kot grafite, saj gre za enega najbolj znanih označevalcev zahodne kulture in obenem za oglaševanje tega izdelka. Glede rasističnih, nacionalističnih, seksističnih, homofobnih »grafitov« – gre za golo reproduciranje tega, kar je že postalo mainstream v Sloveniji in še kje v tej krasni Evropi. Po moje tega ne moremo imeti za grafite in za street art, če se samo z grafitarskimi in street art sredstvi ponavlja to, kar nek Jelinčič ali nek Janša tako ali tako javno govorita. Hočem reči, bistvo tovrstne produkcije je, da je tako v idejni, ideološki in tudi estetski opoziciji do obstoječega, kakršnega koli.

PETJA GRAFENAUER

Samo, a veš, na primer v našem lepem svetu smo dogovorjeni tudi to, da je na primer grdo, če se vržeš na enega človeka in mu prerežeš grlo. Tudi to je neke vrste opozicija obstoječemu. Se pravi, da je človek, ki to dela, tudi na margini. Če bi kdo torej propagiral rezanje grl brez razloga z nečim, kar izgleda kot grafit, bi bil to odklik od dominantnega diskurza. In pri tem, kar si sedaj ti rekel, bi torej logično izhajalo, da je to, kar dela, grafit.

MITJA VELIKONJA

Malo sem se izgubil v tem.

(smeh)

PETJA GRAFENAUER

Hočem reči, da obstajajo stvari, ki so na margini, pa niso etično dobre in jih celo Janša ne podpira. Ne gre samo za to, da propagiraš Janšo ali njegove ideje, ampak da recimo propagiraš rezanje grl malim otrokom, česar tudi naša sedanja vladavina nekako ne propagira. Tudi če propagiraš to, si na margini.

RAZPRAVLJALEC 12

V dvojni opoziciji.

PETJA GRAFENAUER

Ja.

MAŠA MIKOLA

Mislim, da grafit, street art, post-grafit, karkoli, mogoče označuje neka navezava na prostor in mislim, da umetniki, komunikatorji, ljudje, ki to počnejo, predvsem komunicirajo s prostorom. Vsak ima interes za prostor. Mogoče sedaj ni važno, da ima ne vem kakšno sporočilnost ali estetsko in umetniško vrednost, pomembna je povezava s prostorom, ki je tudi povezava med vsemi temi vrstami.

MITJA VELIKONJA

Seveda, za grafite in street art je bistvena povezava s prostorom oziroma navezava nanj. Ni pa že vsaka urbana vizualna komunikacija s prostorom street art, na primer neonski napisi, različni plakati in oglasi. Treba je znati profilirati, kaj je street art in kaj so znaki dominantnih političnih in komercialnih diskurzov. Od daleč, z distance, to izgleda isto: kot vizualne intervencije v mesto. Dejansko pa ni isto.

PETJA GRAFENAUER

Ampak meni se zdi, da ni več tako preprosto določiti margine, tako kot na primer v osemdesetih v tem prostoru.

GORAZD KRNC

Mene pa zanima, ali je recimo napis »Naš Tito« nad Gorico street art ali ne? Na začetku je bil marginalen ...

(smeh)

PETJA GRAFENAUER

No, street gotovo ni.

(smeh)

RAZPRAVLJALEC/KA 13

Hill art!

(smeh)

MIRT KOMEL

Napis je dejansko funkcioniral kot street art, v smislu, da je motil italijansko stran in nek določen odstotek ljudi na slovenski strani, v obeh primerih pa je šlo za »konservativno desnico«. Napis pa je imel elemente street arta točno s tega sporočilnostnega vidika, saj so pristaši ene strani šli čez noč gor in ga premetali ter napisali »SLO« ali karkoli drugega; pristaši druge strani pa so spet napisali »Naš Tito« in tako so se kamni kotalili, napis pa spreminjal. Celotna spletna stran »Naš Tito – se ne zmakne« se je pojavila v Gorici in je zadeva pričela delovati

tudi na tej ravni, na ravni razprave. Mislim, da gre za zelo posrečen primer »kamnitega street arta«. Na koncu se je zadeva zaključila tako – če že razpravljamo o privatizaciji –, da je nek bogatejši član desne struje preprosto kupil zemljišče in sedaj ni več ne »Titota« ne družga.

Hotel sem dodati še en podoben primer, ki se tiče privatizacije. Vprašanje je, zakaj je bolj huda kršitev privatne kot kršitev javne lastnine (ko gre za grafitiranje). Se mi zdi, da obstaja neka notranja nevarnost sporočilnosti grafitov, da blokirajo diskurz, v smislu, če je nekaj napisano, funkcionira, se pravi, če je napisano, je v redu. Napisano je, zdaj ne rabimo ničesar več storiti in v tem smislu deluje nekako zaviralno. Primer, ki sem ga hotel podati, je ena novejših politik Jankovića v Ljubljani: ne prepoveduje več grafitiranja na javnih mestih, v smislu, da bi šel represivno nad to, ampak je prenesel problem na privatni sektor, tako da je večino javnih površin dal v »soupravo« privatnim lastnikom dotičnih stavb. Ne samo, da so to delali že v prejšnjem mandatu, sedaj se še bolj aktivno privatizirajo javni prostori, celo do te mere, da se privatne prostore obdavči, če ne bodo v skladu z – ne vem, če se temu tako reče – estetsko politiko Ljubljane. Se pravi, če boš imel neurejeno fasado, ti bo občina sama uredila fasado in ti bo poslala račun. Sedaj se postavlja vprašanje: če si privatnik porišo hišo z neko določeno sporočilnostjo, ali mu bodo rekli: »To ni v redu, pobarvaj sedaj to nazaj na belo.« Ne gre več za vdor privatnega v polje javnega, ampak ravno nasprotno – polje javnega je začelo vdirati v privatno.

GREGOR BULC

No, jaz tukaj ne bi govoril o javnem, ampak o državnem.

MIRT KOMEL

No, se strinjam, v tem smislu javnem. Vprašanje je sedaj v tem, kako v tem para-

doksalnem položaju odpreti polje javnega v pravem pomenu besede.

GREGOR BULC

Sedaj prehajamo na področje razprav o prostoru in o tem, kako zmanjkujejo javni prostori. Na to je mogoče gledati iz vidika, ki si ga omenil: od osamosvojitve naprej lahko opazujemo, kako potekajo gentrifikacijski procesi. Kako je tisto, kar je še pred petnajstimi leti bilo javno in obljudeno s strani vseh – se pravi, ljudje so tam lahko počeli karkoli – mestna oblast postopoma sprivatizirala, prodala. Sam mogoče ne vidim problema v tem, da sedaj ta oblast, takorekoč ista oblast, poskuša regulirati to, kar je prej dopustila, da se privatizira, kakor vidim problem v sami privatizaciji vseh teh prostorov.

Mogoče bi bilo treba razmišljati o tipologiji grafitov, kar smo že omenili. Prvi težijo k estetski ravni, kjer se grafitar kot mogoče šolani oblikovalec zelo zaveda nekih estetskih meril in pravil. Drugi pa so sporočilni, izražajo takšne in drugačne ideje, mogoče pripadnost košarkaškemu ali nogometnemu klubu ali pa zavzemanje za anarhistično obliko funkcioniranja družb. Ko naredimo to tipologijo in ko pogledamo, kako funkcionira v mestu, bi vseeno rekel, da so dominantni sporočilni grafiti, obenem pa je zelo zanimivo, da težko romantiziraš vse grafito, ker vseeno prihaja do – po mojem mnenju – spornih stvari, ki so za določene grafitarje povsem vsakdanje. Recimo: imate napis »živel 1. maj«. Nekdo je to napisal v času, ko Slovenija vstopa v EU, kar pomeni, da se je grafitar odločil poudariti, da je 1. maj praznik dela in da se ga ne bi slučajno urzurpiralo z neko brezvezno proslavo vstopanja Slovenije v EU. Nakar pride eden izmed bolj znanih grafitarjev, ki popisuje celo Ljubljano s svojimi pieci in čez pol grafito »živel 1. maj« naredi svoj piece, ki je politično nesporočilen, je pa zelo estetski oziroma je v skladu z estetskimi merili grafitarske subkulture. Težko rečeš: »Fajn je, da imamo grafitarje na ulici, ki komunicirajo med sabo.« Dostikrat

pride do zelo zanimivih, zelo zoprnih situacij, ko imaš strujo grafitarjev, ki je bila zgrožena nad tem drugim grafitarjem, ki je šel čez ta napis, ki v estetskem merilu nekih hip-hop in dizajnerskih grafitov ne velja nič, ampak sporoča stvar na čisto drugi ravni.

MATEJA FAJT

Tak primer je bil tudi tukaj na Metelkovi, na *Hall of fame* za Celico, kjer je EGOTRIP vklesan noter, kot klinopis. Gre za steno, kjer se pride razkazovat v vsej svoji veličini. To so res veliki grafiti, barvni, estetski. Klinopis, ki je bil vklesan, je povzročil velika nasprotja in konflikte. Uničenje oziroma opozarjanje na to, v kaj se je spremenila ta stena.

GREGOR BULC

Mogoče se nisem dobro izrazil, ampak zelo se romantizira, da obstajajo grafitarji in da imajo ti grafitarji neko subkulturo. Znotraj te subkulture se izoblikujejo merila, kaj je dober in kaj je slab grafit, in na ulici to deluje tako, da se grafito crossa. Tisti, ki so slabi, se čez njih naredi drug grafit in to sporoča, da je prejšnji grafit bil slab. Ampak tukaj pravim, da lahko obstaja neka druga raven. Da ne gre za to, da je grafit »živel 1. maj« v estetskem smislu slab, ampak potem pride nek esteta in vseeno čez to pokne grafit. In kako potem to, ta odnos med grafitarji, razumeti in ga poizkušati upravičiti? Po moje zelo težko ...

RAZPRAVLJALEC 14

Predvsem je zanimivo, ker je vojna. Povsem nezdružljivi pogledi, ki so nekako prisiljeni biti skupaj na eni steni in se lahko tepejo med seboj. Ravno to manjka galeriji: da bi imeli pravico obsojati.

ALEKSIJ KOBAL

Še en zanimiv vidik: grafit obstane, ne moreš ga prekriti, četudi kdo drug ali pa ti hočeta risati nanj.

MAŠA MIKOLA

Zdi se mi, da je zelo pomemben tudi prestop na splet. Mogoče se je v zadnjih letih spremenila ravno ta minljivost, začasnost. S fotografijo se zadrži in pozneje prek interneta potuje kamorkoli. Tudi sam pomen se spreminja na ta način. Človek, ki dela street art, začne promovirati svojo umetnost, dela na svoji prepoznavnosti, včasih tudi prodaja svoje izdelke, ne glede na to, kako jih imenuje ali kam jih uvršča.

RAZPRAVLJALEC 14

Jaz se bolj na to [nerazumljiv del] spletno stran, ker je to ultimativni grafit po svoje. Mislim, če ti uspe sesuti cnn.com in daš gor neko svoje sporočilo, bo to videlo več ljudi kot katerikoli grafit v zgodovini. Sicer ne bo dolgo časa obstalo, je pa to ultimativni grafit – tudi zaradi subverzije in izgubljenega dobička, oglaševalskega in drugačnega. Konec koncev tudi zato, ker je zelo tvegan, zaradi sankcij, ki sledijo.

RAZPRAVLJALKA 15

A je to kazensko prepovedano?

RAZPRAVLJALEC 14

Glede na to, da internet postaja nekak pogoj tega virusa, je *cybercrime* čedalje bolj sankcioniran.

RAZPRAVLJALKA 15

A je grafitiranje sploh prepovedano?

SANDI ABRAM

Pri nas spada grafitiranje pod nek določen člen kazenskega zakonika, ni pa točno posebej navedeno. [nerazumljiv del] Se pa zastruje v določenih državah, kjer je bila ta dejavnost precej razširjena in so se ustanovili posebni

policijski oddelki, ki so bili namenjeni odkrivanju in dokumentiranju grafitarjev. Globe so bile temu primerne. Začetek je menda bil v New Yorku z Vandal Squad Police, pa tudi Skandinavija ima dokaj restriktivno politiko. Torej, odvisno od intenzivnosti pojava.